

FRANS GRIJZENHOUT (REDACTIE)

Kunst, kennis & kapitaal

Oude meesters op de Hollandse
veilingmarkt 1670-1820

Afbeelding omslag

Schilderijenveiling op de binnenplaats van het Oudezijds Herenlogement te Amsterdam. Tekening door Hermanus Petrus Schouten. British Museum, Londen

Omslagontwerp

Mijke Wondergem, Baarn

Ontwerp binnenwerk

Bart van den Tooren

© 2022 De auteurs, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2022 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd, wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462499317

e-ISBN 9789462499324

NUR 654

Inhoudsopgave

Inleiding

FRANS GRIJZENHOUT

9

I

De boedelinventaris:
een onmisbare momentopname

JAAP VAN DER VEEN

31

2

Vrouwen op de kunstmarkt:
gezworen schatsters

MARLEEN PUYENBROEK

59

3

Vendumeesters en makelaars:
een groepsportret

PIETER BRUINSMA

87

4
Advertenties, biljetten, catalogi:
vergankelijk drukwerk van blijvende waarde

TRUDE DIJKSTRA

113

5
Ten huize van:
publieke kunstverkopingen in Amsterdamse herbergen

MAARTEN HELL

139

6
Kopers op de veilingmarkt:
collectioneurs, kenners, liefhebbers

FRANS GRIJZENHOUT

173

7
Kunsthandelaren:
Fouquet en de rest

FRANS GRIJZENHOUT & ESTER WOUTHUYSEN

207

8
Kunstenaars op de veiling:
tussen zakelijkheid en bewondering

JUNKO AONO

237

9

Kunst, kitsch of fake:
de literaire markt voor denkbeeldige schilderijen

MARLEEN DE VRIES

263

Epiloog:
een markt in beweging
FRANS GRIJZENHOUT

291

Dankwoord 304
Over de auteurs 305
Noten 308
Fotoverantwoording 333
Bronnen 334
Personenregister 348
Plaatsnamenregister 358

In AMSTERDAM, Anno 1780.

LIAS VAN EMBDEN

EN

ALEXANDER POLACK,

MAKELAARS,

(Gerauthoriseert van de Ed. Groot Achtbare Heeren Burgermeesters,
als last hebbende van hun Meesters/ presenteeren aan de Meestbieden
de te Verhoopen:

Een Partytje

OOST-INDISCHE PORCELYNEN,

Bestaande onder anderen in:

Blaauw Koffy en Theegoed, benevens dubbeld
en enkeld Chocolaadgoed en veele andere
Soorten meer.

Wders een Partytje EXTRA FYNELANGE

HAND-ROTTINGEN,

En laatstelyk een Partytje SUPRA FYN

LYWAATEN,

Bestaande in:

Chitfen, Neteldoeken, Neusdoeken en
veele andere Soorten meer.

Teggende als nader by NOTITIE zal worden aangevoezen/ die
in tyd by gemelde Makelaars zal te bekomen zyn.

De Verkoopinge zal geschieden op Woensdag,
12 January 1780. 's avonds ten 5 uuren precies, ten Huuze van Frans
Gapanje/ Casteleyn in Nieuw Malta, in de Nes.

Iemand nader onberrigtinge begeerende/ spreekte met de Makelaars.

ELIAS VAN EMBDEN, woond op de Nieuwe Heeregragt, over de Plantagie. En
ALEXANDER POLACK, op het Korte Gragje, tusschen de Joode Breetstraat en
Houttuynen.

Te Amsterdam, by HENDRIK WILLEM DRONSBURG EN ZOONEN, Boekverkoopers, op den Dam.

Inleiding

FRANS GRIJZENHOUT

Wie in de achttiende eeuw de advertentierubriek van een willekeurige krant opsloeg, moet overweldigd zijn geweest door de enorme hoeveelheid informatie die daar werd aangeboden. Dag in dag uit verschenen steeds nieuwe aankondigingen van onlangs gepubliceerde boeken en prenten, oproepen om verloren kostbare voorwerpen tegen een beloning terug te brengen en aankondigingen van veilingen van onroerend goed en alle denkbare koopwaren. Ook stuitten de bewoners van de stad op allerlei plekken op aanplakbiljetten met aankondigingen van komende veilingen (afb. 1).

Met name de Amsterdamse veilingmarkt in de achttiende eeuw was een zinderende aangelegenheid. Vrijwel elke dag werd er wel ergens een veiling gehouden, soms zelfs meerdere op één dag. Voor een deel weerspiegelt die activiteit de status van Amsterdam als handelsstad, waar dagelijks goederen werden aangevoerd, verhandeld en doorverkocht. Hout, tabak, koffie, thee, cacao, suiker, specerijen, wijn, jenever, porselein, kleurstoffen, katoen, linnen, zijde en tal van andere bulkgoederen bereikten de stad in grote hoeveelheden, vaak van ver weg.¹ De economische omvang van deze activiteit was gigantisch: de Republiek was, ook in de achttiende eeuw,

¹ Biljet met de aankondiging van een veiling van porselein, rotan stokken en linnen op 12 januari 1780 in herberg Nieuw Malta in de Nes te Amsterdam.

nog steeds een van de rijkste landen van de wereld en de Amsterdamse haven, ook al ondervond die meer en meer concurrentie van Londen, Hamburg en andere steden, was nog altijd van immens belang.

Veel aankondigingen in de toenmalige kranten betroffen veilingen van onroerend goed. Huizen konden ook onderhands worden verkocht, maar een openbare verkoping, vrijwillig of onvrijwillig, bijvoorbeeld na een faillissement, was heel gewoon. Na afloop werd de transactie dan vastgelegd voor de schepenen van de stad, die nauwlettend toezicht hielden op de regulering van het eigendom van particuliere huizen en de registratie van de schulden die daarmee vaak gepaard gingen. Boedelveilingen, speciaal in het luxe segment, vormden een belangrijk deel van de achttiende-eeuwse veilingmarkt. Met grote regelmaat lezen we de aankondiging van de verkoop van 'een kostbare en zindelijke inboedel', meestal gevolgd door een opsomming van de hoofdbestanddelen van de inhoud daarvan: parels, gouden en zilveren juwelen en gebruiksvoorwerpen, kleren en bedden, gordijnen, porselein, huisraad, kroonluchters, spiegels, schilderijen etc. etc. Elk van die boedels vormt een unieke getuigenis van de materiële cultuur van het individu of het huishouden dat afstand deed van zijn spullen, vaak na de dood, soms vanwege het faillissement van de eigenaar. Voor zover er catalogi van dergelijke veilingen zijn gedrukt, en voor zover ze bewaard zijn gebleven, weerspiegelen zij de variëteit in omvang en samenstelling van al deze veilingen. Vaak geven de advertenties daarvan al een eerste indruk (afb. 2).

Kunstvoorwerpen, en in het bijzonder schilderijen, hadden in de zeventiende eeuw een wezenlijk onderdeel uitgemaakt van het burgerlijk interieur. Dat verklaart voor een deel de exceptionele productie, in kwantitatieve en kwalitatieve zin, aan schilderijen in die periode.² Maar de inrichting van de huizen van de toenmalige elite en een niet onaanzienlijk deel van de middenklasse was sterk onderhevig aan mode en losse schilderijen als wandvulling werden vanaf de late zeventiende eeuw stilaan verdrongen door grotere decoratieve behangselschilderingen.³ Schilderijen werden in de loop van de achttiende eeuw steeds minder beschouwd als een vanzelfsprekend onderdeel van het eigentijdse interieur. Werken van 'oude meesters' werden daardoor steeds meer gezien als bijzondere verzamelobjecten, als 'kunst'. In veel rijke huishoudens kwamen nog wel schilderijen uit de zeventiende eeuw voor, soms geërfde portretten van voorouders, soms schilderijen van zeventiende-eeuwse meesters die al tientallen jaren in huis hingen, soms door hun voorouders bewust bij-

eengebrachte verzamelingen van kunstwerken. In toenemende mate legden achttiende-eeuwse kopers zich echter toe op de samenstelling van een eigen verzameling schilderijen van oude meesters. Geen wonder dan ook dat ‘een kabinetje keurlyke schilderyen’ met regelmaat te vinden is als een bijzonder kenmerk van een aangekondigde inboedelveiling, naast, bijvoorbeeld, een omvangrijke bibliotheek of een verzameling naturalia of rariteiten. En geen wonder ook dat in de loop van de achttiende eeuw steeds meer aankondigingen en catalogi van gespecialiseerde veilingen zijn terug te vinden, met name van werken op papier en schilderijen.

Het verschijnsel van de gespecialiseerde kunstveiling kennen we al uit de zeventiende eeuw, maar het heeft vanaf het laatste kwart van die eeuw een steeds hogere vlucht genomen, in het bijzonder in Amsterdam en Den Haag, maar ook in kleinere steden als Haarlem, Leiden, Rotterdam en Utrecht. Daarbuiten, bijvoorbeeld in Middelburg, Groningen en Dordrecht, komen specifieke kunstveilingen eveneens voor, zij het veel minder. De rol van Amsterdam als draaischijf van de nationale en tot op zekere hoogte ook internationale kunsthandel is omstreeks 1770 op zijn hoogtepunt, daarna neemt Parijs die positie over. De Franse Revolutie van 1789 stopt dat proces echter alweer gauw.⁴ Terwijl het continent in de greep is van de revolutionaire oorlogen wordt Londen het nieuwe centrum van de kunsthandel, inclusief een levendige veilingmarkt.⁵

Hoe ging een schilderijenveiling in die tijd in zijn werk? Een tot in details uitgewerkte tekening van de hand van Hermanus Petrus Schouten geeft een uiterst levendig beeld van de gang van zaken op de belangrijkste locatie voor kunstveilingen in de Republiek, het Oudezijds Herenlogement in Amsterdam (afb. 3). Op de binnenplaats van dit in 1647 tot stand gekomen luxe logement vonden gedurende de achttiende eeuw meer dan driehonderd kunstveilingen plaats waarvan een veilingcatalogus is bewaard. Het Oude-

2 Aankondiging van een boedelveiling ten huize van mr. Bauduin Jan Hulft aan de Keizersgracht op 20 februari 1786. Advertentie in de *Amsterdamse Courant*.

Verleiden worden geconquireert.
J. Posthumus, W. H. Stoopendaal, J. Yver, H. ten Kate, J. van der Bank, J. P. de Brûyn, P. Posthumus, J. A. Jourdan, W. J. Lobé, J. E. Schuur, J. van de Velde Junior en J. de Bosch Jansz., Makelaars, zullen op Maandag don 20 February, te Amsterdam ten huize van den overledenen, op de Keizersgracht, tusschen de Harte- en Wolvetraaten verkoopen: een kapitale groote en zeer pretieuse INBOEL, bestaande in een menigte van keurlyke moderne Meubelen in allerlei soorten; mitsgaders een extra schoone enkelend Snoer Paarden van 44 stuks; en andere Koffbare Juwelen, fraaije Gouden Horologien, dito Kettingen en Tabattieres, nevens een groote party diverse soorten van zeer modicus gemaakt Zilverwerk, Gouden en Zilveren Medallies &c. Wyders een Heerlyk Kabinet van Oude O. Ind. Porcelainen, Saxifich en Porcelain de Seve, en dito Groupen en Beelden, oud Japan en Inlands Verlakt-, Christal- en Glaswerk: voorts extra seneone curieuse supra fyne Lywaaten, daar onder magnifiquie Tael-Serviezen van Damaiken Servet-Good, pretieuse Garnituren, Kanten &c.; een overheerlyk Kabinete van extra ordinaire konflike Schilderyen; door beroemde Meesters; waar onder uitmunten twee superie Blegen- en Fruithuiken, door J. van Huysum, als mede een ongemeen fraaije Colliche weigeconditionerde Boeken, kapitale Claveimbaal, door J. Ruckers, fraaije Telescoop, en vele andere Godeeren e nagelaten by wylen den Wei Edeln Goffrenge Heer BAUDUIN JAN HULFT, in leven Raad in de Vroedschap en Oud President Schepen der Stad Amsterdam. Alles breeder by Catalogus. Heden te zien.

zijds Herenlogement was op zichzelf al een bezienswaardigheid, de schilderijenveilingen die hier werden gehouden waren dat eveneens. Vandaar dat de Amsterdamse kunsthandelaar en prentuitgever Pieter Fouquet aan Schouten zal hebben gevraagd een tekening te maken die als basis kon dienen voor een prent met de voorstelling van het logement ‘benevens de manier der verkooping van schilderyen aldaar’: een afbeelding van dat laatste was kennelijk net zozeer de moeite waard als die van het gebouw. Schoutens tekening en prent zijn vermoedelijk in de jaren 1770 ontstaan,⁶ precies in de tijd dat het aantal kunstveilingen op deze locatie een hoogtepunt bereikte. In de eerste decennia van de eeuw waren dat er nog maar twee of drie per jaar geweest, om

3 Schilderijenveiling op de binnenplaats van het Oudezijds Herenlogement te Amsterdam. Tekening door Hermanus Petrus Schouten.

ongeveer vanaf 1765 gestaag te stijgen tot een hoogtepunt in de jaren 1775-1785 met zeven, acht of zelfs negen kunstveilingen per jaar.

Wat vooral opvalt aan de tekening van Schouten is de drukte, de onrust, de opwindning die moet hebben geheerst bij zo'n grote kunstveiling. Het was een waar spektakel. Daarbij ging het natuurlijk in de eerste plaats om de kunst die tijdens de kijklagen en de veiling zelf te zien was. Honderden, duizenden schilderijen wisselden hier van eigenaar, voor prijzen die konden variëren van minder dan een gulden voor een slechte kopie tot vele duizenden guldens voor een eigenhandig werk van een gevierde kunstenaar. Zo betaalde de zojuist genoemde Pieter Fouquet bij de publieke verkoop van de collectie van Nicolaas Doekscheer op 9 september 1789 en volgende dagen in het Oudezijds Herenlogement fl. 7500 voor een schilderij van Gerard Dou. Toen hetzelfde werk negen jaar later opnieuw onder de hamer kwam, nu in het Trippenhuis als onderdeel van de verzameling van Jan Jacob de Bruyn, bracht het zelfs fl. 8100 op.⁷ Voor dergelijke bedragen kon men destijds in Amsterdam ook een compleet huis kopen.

Zoals Maarten Hell elders in dit boek duidelijk maakt, werd een veiling in het Oudezijds Herenlogement geleid vanuit het zogenoemde 'veilinghuisje', een aanbouw aan het logement met een eigen opgang. Op Schoutens tekening zien we hoe de veilingmeester juist de hamer heft om de koop met een stevige klap te bevestigen. Naast hem zitten klerken mee te schrijven, want er mocht geen misverstand ontstaan over de naam van de koper en de prijs. Dat overkwam bijvoorbeeld Egidius Johannes Wildeman, die door de 'vendumeester der meubilaire goederen' was gemaand over te gaan tot betaling van de schilderijen die hij zou hebben gekocht bij een veiling op 11 en 12 december 1765 in een andere belangrijke veilingherberg in Amsterdam, de Keizerskroon aan de Kalverstraat. Verontwaardigd liet Wildeman echter via een notaris aan de vendumeester weten dat hij 'gans expresselijk' ontkende 'eenige goederen, veel min schilderijen' in deze 'publicque vendu' te hebben gekocht of te hebben laten kopen.⁸ Hoe deze zaak is afgelopen, weten we niet, maar hij toont het belang van een zorgvuldige administratie door de afgebeelde klerken zeker aan. Na afloop van elke veiling, ook van kunstwerken, moest bovendien belasting worden afgedragen aan de stad over elke koopsom en ook daarmee mochten natuurlijk geen vergissingen worden begaan. Ook de makelaars die in Amsterdam het recht hadden veilingen te organiseren, zaten tijdens de verkoping in het veilinghuisje.